

УДК 321.63(497.11)"1918/1944"
328.185:929 Маринковић В.
316.344.42(497.11)"1918/1944"
DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2023.2.ale.61-89>
Оригинални научни рад/Original scientific paper
Примљен/Received: 3. 10. 2022.
Прихваћен/Accepted: 13. 7. 2023.

Весна С. АЛЕКСИЋ
Институт за новију историју Србије, Београд
vesna.alexix@gmail.com

Банкарско-индустрijски конзорцијум као пример плутократизације српске политичке елите 1918–1944.*

Апстракт: Рад се бави једном од највећих, мада јавности непознатих финансијских афера у Србији између два светска рата, у чијој позадини је стајао сам врх тадашњег политичког естаблишмента. Овим истраживањем се жели пружити допринос досадашњим настојањима да се емпиријски докаже како је функционисала крупна корупција, односно како се вршила плутократизација политичких елита у Краљевини Југославији. Кроз анализу начина оснивања и рада банака и предузећа који су сачињавали велики конзорцијум назван *концерн Драгише Матејића*, у раду ће бити објашњени механизми до сада неистражених финансијских малверзација. Чланак приказује како су највиши државни функционери свесно кршили законе и заташкавали малверзације, као и до које мере су у пословном свету владали принципи непотизма и кронизма.

Кључне речи: плутократија, финансијска афера, корупција, Народна банка КЈ, Војислав Маринковић, Александар I Карађорђевић

Увод

Када су се у децембру 1927. године представници страног финансијског капитала припремали да своје филијале у Загребу и Београду претворе у домаћу акционарску банку, једна од првих обавеза им је била

---

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3. 2. 2023.

да сазнају које *штромане*, односно представнике политичког и привредног живота Краљевине, треба да укључе у будући Управни одбор, како би обезбедили већу сигурност пласмана, повољнији третман и посебне олакшице у оквиру фискалне, пореске и тарифне политике.¹ Заправо, *штромани* су били јасан показатељ да је југословенско друштво озбиљно почело да тоне у процес плутократизације, који је представљао неумитно „срастање“ друштвених елита, односно начин на који се политичка елита прикључивала финансијским и привредним елитама у свеукупном овладавању политичко-економском сфером. Пре Првог светског рата ову симбиозу елита омогућавала је малобројност њихових припадника у односу на укупну популацију, као и нетранспарентност финансирања политичких партија. Ово је временом довело до формирања политичко-економске класе чија друштвена моћ није извијала само из новостечене финансијске моћи, већ и из припадања владајућој класи, због чега је била у позицији да креира политички, привредни и културно-идеолошки амбијент нације. Позиција и новац били су основа да се кроз „демократију“, приватно власништво и тржиште освоји позиција у владајућој класи.² Ако се изузму владар и његова најближа околина, ниже олигархијске структуре партија оличене у партијским бирократама, иако привилеговане, нису имале реалну материјалну моћ. Испоставиће се да ни новац није био гаранција останка у врху владајуће структуре, уколико није пратио тада у српском друштву већ дубоко укорјењен принцип породичног и етичког непотизма (кронизам се јављао једнаком динамиком, с тим што није био тако широко распрострањен у поређењу са непотизмом).

Захваљујући поједностављеној друштвеној структури у којој је доминирала подела на богате и сиромашне, уз незнатну средњу класу, уплив финансијски моћних појединаца у владајуће структуре је нарочи-

1 Vesna Aleksić, *From Affiliation to Nazification, The Political Destiny of a "Grossbank" in Yugoslavia 1918–1945*, (Belgrade: Institute of Economic Sciences, 2021), 120.

2 Diana Mishkova, "Modernization and Political Elites in the Balkans Before the First World War", *East European Politics & Societies* 1/1995, 63–89; Latinka Perović, *Između anarhije i autokratije, Srpsko društvo na prelazu vekova (XIX – XXI)*, (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji 2006); Dubravka Stojanović, „Nekoliko osobina procesa modernizacije u Srbiji početkom 20. veka”, *Dijalog povjesničara/istoričara* 2/2000, 135–149; Dubravka Stojanović, "Party elites in Serbia 1903–1914. Their Role, Style of Ruling, Way of Thinking", *Eliten in Südosteuropa. Rolle, Kontinuitäten, Brüche in Geschichte und Gegenwart*, ed. W. Hopken, H. Sundhaussen, (München: Südosteuropa-Ges., 1998), 129–143; Vesna Aleksić, "Bankers as a part of the Economic and Political Elite and the Role of Bankocracy – The Case of Allgemeiner Jugoslawischer Bankverein", *Годишњак за друштвену историју* 3/2020, 7–22.

то почео да расте након Првог светског рата и стварања велике Краљевине СХС. Тако су на важна места у државном апарату све чешће долазили богати приватни предузетници или капиталисти, који су свој утицај на политику углавном остваривали захваљујући чланству у једној од водећих политичких партија. Ово им је истовремено учвршћивало економску позицију. С друге стране се стварао клијентелистички однос партијских лидера у односу на економску елиту којој су, захваљујући својој политичкој моћи и утицају, обезбеђивали жељене државне одлуке или онемогућавали доношење оних нежељених, и за узврат добијали значајну економску корист, што је заправо и била суштина крупне корупције. Спрега финансијске и политичке елите била је базирана на два принципа: на породичном „умрежавању“ и на принципу *do ut des*,³ по ком је једна страна нудила новац, а друга законима, решењима, понекад и притисцима на тужилаштво и правосуђе обезбеђивала повлашћен, често и монополски положај на тржишту.⁴

У случају Краљевине Југославије, тешко се могла направити јасна разлика између финансијске/банкарске и политичке елите. О томе сведочи и тражени списак *штромана*. Он недвосмислено указује на то да су поједини српски политичари истовремено били и пословни људи, али још више указује на то да су готово без изузетка иза пословних људи стајали моћни политичари. Такође, он нам даје конкретна имена људи за које се тврди да су изузетно политички утицајни, иако их домаћа историографија до сада није тако препознавала. Били су то врло богати послов-

3 Do ut des – латински: дајем да би и ти дао; у римском праву, формула при склапању погодби код размене; у пренесеном значењу: учинити нешто због очекиване противуслуге; види: <https://proleksis.lzmk.hr/18086/> датум приступа 1. 8. 2022.

4 О феномену „срастању елита“, крупној корупцији и плутократији види: *The Role of Elites in Economic Development*, ed. Alice H. Amsden, Alisa DiCaprio, James A. Robinson, (Oxford: Oxford University Press, 2012); Andres Solimano, *Economic Elites, Crises, and Democracy, Alternatives beyond Neoliberal Capitalism*, (New York: Oxford Univ. Press, 2014); Dina Gusejnova, *European Elites and Ideas of Empire 1917–1957*, (Cambridge; New York, New York: Cambridge University Press, 2016); Klaus Buchenau, „Korruption im ersten Jugoslawien (1918–1941). Eine Skizze zu Diskurs und Praxis“, *Südost-Forschungen* 72/2013, 98–132; Miloš Lecić, „The evolution of anti-corruption legislation in interwar Yugoslavia (1918–1941)“, *Токони историје* 3/2021, 37–70; Vesna Aleksić, „Sprega politike i tokova novca u Srbiji: ekonomsko-istorijska pojava dugog trajanja“, *Pravci strukturnih promena i procesu pristupanja Evropskoj uniji*, (Beograd: Institut ekonomskih nauka, 2016), 81–92; Владан Станковић, „Политичке елите у Србији – Од партократије до плутократије“, *Политичка ревија* 2/2011, 93–108; Милан Трипковић, „Логика моћи и хијерархија интереса у елитизацији Србије“, *Зборник Матице српске за друштвене науке* 123/2007, 91–107.

ни људи и високи функционери Демократске странке: Драгиша Матејић, Љубомир Љуба Срећковић, Милош Савчић и Михајло Маринковић. На изборима расписаним у септембру 1927. године управо је ова политичка партија поново постала важан коалициони партнер ослабљеним Радикалима. У поменутом документу се истиче да су двојица са списка били експоненти, а трећи рођени брат новог министра иностраних послова др Војислава Маринковића, блиског сарадника краља Александра Карађорђевића.⁵ Сва тројица су, укључујући и Војислава Маринковића, били већински акционари и чланови управа банкарско-индустријског конзорцијума, чије су вишегодишње финансијске малверзације заташкане надолазећом економском кризом и великим политичким променама насталим након увођења личне диктатуре краља Александра Карађорђевића 1929. године.

Ко је Драгиша Матејић?

Ово питање поставили су и чланови анкетног одбора новооснованог Министарства трговине и индустрије (МТИ) Краљевине СХС, који су у лето 1919. године истраживали како је дошло до вишемилонског пословног аранжмана Кланичког друштва а. д. са Чехословачком у јануару исте године, дакле у време када је кланица била ратом оштећена, а дирекција и управа нису радиле. Испоставило се да је уз договор с првим министром исхране и обнове земље Краљевине СХС, Милојем Ж. Јовановићем, овај уговор на своју руку закључио потпредседник Кланичког друштва Војислав Маринковић, иначе последњи министар трговине у влади Краљевине Србије. За оперативни део посла био је задужен предратни надзорник у кланици Драгиша Матејић. Новац од продаје 25 вагона меса и исто толико вагона свињске масти, у вредности од 9.750.000 круна (или 609.375 тадашњих, односно преко 9 милиона садашњих америчких долара),⁶ пребачен је на новоосновано Суботичко кланичко друштво а. д. Кланичко друштво из Београда поседовало је 30% акција суботичке компаније, док је преостали део акција био у рукама председника управе Кланичког друштва Милорада М. Павловића, потпредседника Војислава Маринковића, директора Љубе Срећковића, као и Драгише Матејића и

5 Мисли се на Љубу Срећковића и Драгишу Матејића, види: Aleksić, *From Affiliation to Nazification*, 121–126.

6 О вредности аустроугарске круне као и о односу круне и америчког долара почетком 1919. године види: <https://www.oenb.at/en/About-Us/History/1878-1922.html>; <https://www.in2013dollars.com/us/inflation/1919>, датум приступа 8. 8. 2022.

трговца Михаила Л. Ђурића.⁷ На првој послератној седници управе Кланичког друштва, одржаној тек 26. јануара 1920. године, због нетранспарентности целог пословног аранжмана оставке су поднели Драгомир В. Радуловић и Манојло Клидис, док су остали чланови управе јавно негодовали што о овом послу Драгише Матејића и Војислава Маринковића апсолутно ништа нису знали.⁸

Током рада поменуте анкетне комисије МТИ, једна група народних посланика је 2. јуна 1919. године захтевала од Привременог народног представништва да по хитном поступку донесе резолуцију којом ће бити уведено јавно објављивање дозвола трговцима за увоз и извоз робе. Образлажући хитност овог предлога писали су: „Једнако би био само наставак највеће корупције, од које су држава и народ до сада обилно штетовали а када би се основала централа(...) таква централа према поразном искуству из недавне прошлости, не пружа никакво јемство, да би предузете послове обављала коректно и за опћенитост успјешно а поврх тога, не би оне Народном представништву давала податке, какви се овим предлогом траже“.⁹

Јануарска седница Управног одбора Кланичког друштва из 1920. године практично је преко ноћи афирмисала надзорника са основном школом, родом из села Божурња крај Тополе, у акционара и члана управе највеће предратне фабрике за прераду меса у Србији. Војислав Маринковић се потрудио да присутнима објасни да се ради о озбиљном пословном човеку и експерту „који је за време до окупације учинио велике користи друштву, заступајући друштвене интересе.“ Такође је напоменуо да је „и после изласка непријатеља из земље г. Матејић први дошао и бринуо интересе друштвене“¹⁰. Штампана ипак дискретно открива да је Матејић током рата ушао у главни одбор Напредне странке, преко које је крајем

7 Суботичко кланичко друштво а. д. настало је једноставним преименовањем већ постојеће кланице Хартман и Конен д. д.: Архив Југославије (АЈ), фонд 65, Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије, 1170-2154, види досије Кланичког друштва а. д. и Stevan Mačković, *Industrija i industrijalci Subotice (1918-1941)*, (Subotica: Istorijski arhiv, 2004), 101-121.

8 АЈ, 65-1170-2154, види: Записник са седнице УО Кланичког друштва а. д. 26. 1. 1920.

9 После дебате која се овим поводом водила на 33. и 34. редовном састанку Привременог народног представништва, усвојена је предложена резолуција која је обавезивала МТИ да Народном представништву редовно подноси спискове трговаца којима је дозвољен увоз и извоз; међутим, МТИ није доследно спроводио ову одлуку због чега су поједини посланици у више наврата подносили жалбе, види: АЈ, 65-6-47.

10 АЈ, 65-1170-2154, Записник са седнице УО Кланичког друштва а. д. 26. 1. 1920.

1918. постао општински одборник и индустријалац.¹¹ Заправо се радило о сестрићу дугогодишњег предатног председника управе Кланичког друштва Михаила Павловића, који је иначе више наде полагао у Драгишиног брата Алексу Матејића, чије је школовање све до докторских студија у иностранству лично финансирао.¹² Само седам година касније, из поменутог извештаја страним финансијским експертима сазнајемо да је управо Драгиша у међувремену постао народни посланик Демократске странке за крагујевачки округ. Са својим много угледнијим партијским колегама Војиславом Маринковићем и Љубом Срећковићем, био је већински акционар и члан управе конзорцијума у чији су састав поред Кланичког друштва ушле и две банке (Есконтна и Општа привредна банка), као и рудник Јерма–Габерник и фабрика коже „Бели орао“. У извештају се још наводи да је Матејић 1927. године финансирао „групу“ Војислава Маринковића у износу од три милиона динара, те да је „кроз своје послове и сфере интересовања стекао добре везе са високим политичким личностима, које користи за своје циљеве“. Оценили су га као доброг и енергичног трговца, мада бескрупулозног, који припада типу „eines nouveau riche representiert“.¹³

Што се тиче афере око извоза свиња и свињске масти, која је поменуте актере преко ноћи учинила изузетно богатим, ту је мимо свих до-

11 „Око исхране – Централа за намирнице“, и „Допутовао“. *Правда*, 6. 12. 1918, 1; на истој насловној страни објављена је вест о оснивању поменуте „Централе за намирнице која ће грађанству продавати животне намирнице из Војводине по умереној цени. У одбору су виђени људи из Војводине и прво ће увести 20 хиљада комада дебелих свиња(...) и око 40 до 50 вагона пива“.

12 Гаја Швабић, „Недовршени мемоари“, *Тополски записи* 6/2017, 96.

13 Званична биографија Драгише Матејића (Божурња крај Тополе, 29. 6. 1879 – Београд, 9. 3. 1948) садржала је све до 1932. године следеће податке: трговац, индустријалац, добротвор, одборник Београдске општине, народни посланик Демократске странке, члан Управног одбора и Извршног комитета Народне банке и Управе Београдске берзе, члан Управног одбора и један од оснивача Друштва за ваздушни саобраћај, председник Удружења извозника Краљевине СХС, члан управе Индустријске коморе и председник надзорног одбора Општег осигуравајућег друштва „Југославија“. Краљ Александар одликовао га је орденима Св. Саве III степена, Белог Орла IV степена, као и златном медаљом за ревносну службу и Крстом милосрђа. Био је између осталог власник кућа у: Кнез Милетиној, Лисинског, Цара Лазара, Краља Драгутина, као и великог броја плацева око Кнез Милетине (радило се о великом комплексу у потезу од Цвијићеве па све до Панчевачког моста). Био је и власник фирме „Летњиковац“ и хотела „Матејић“ у Тополи. Види: Миливоје Костић, *Успон Београда*, књ. 4, ур. Мирјана Миленковић, Зорица Смиловић, (Београд: ИАБ, 2022), 201–204; Годишњак Краљевине СХС за 1929, 468; Историјски архив Београда (ИАБ), фонд 1, УГБ, КЖ; Кредит информ 7635; Народни одбор за I рејон града Београда, 42–21–100.

тадашњих правила, уместо записника са седнице управног одбора Кланичког друштва припремљен други извештај са исте седнице, у коме се ни једном речју не помињу оставке, негодовања, фиктивни акционари, нити финансијске акробатике око извоза у Чехословачку. Овај извештај је стрпљиво чекао да падне влада Љубомира Давидовића, у којој се на челу ресорног министарства налазио очигледно непоткупљиви Алберт Крамер. Када је до смене дошло 19. фебруара 1920, извештај је завршио у рукама новог министра Стојана Рибарца, доброг пријатеља Драгише Матејића.¹⁴ Он је на функцији остао довољно дуго (до 31. марта) да документацију о уносном извозном аранжману одмах затвори и архивира.¹⁵

Ова афера није остала незапажена у јавности. Тако је дневни лист *Застава*, иначе гласило Радикалне странке, у мају 1920. године писала да је „истрага у овој јединственој скандалној ствари потврдила да су тада неколицина неситих грабежљиваца умели наћи пута да уз потпору самих власти оштете државу и опљачкају грађанство силеџијском отмицом свиња од истих“.¹⁶ Из текста се види да је о овоме расправљано и у Парламенту, те да је министар Јовановић категорички тврдио да међу виновницима ове афере „нема ни једнога од његових личних и начелних пријатеља! Међутим је утврђено непобитно, да су у том лоповшагу имали главну улогу: Др. Воја Маринковић, Дража Матејић, Милорад Павловић и Михаило Ђурић о којима је уопште познато, да су и начелни и лични пријатељи министрови!“¹⁷

Занимљиво је да се о банковним рачунима преко којих је ишао спорни пословни аранжман могу наћи потпуно различити подаци. Тако се у једном документу помиње Прашка кредитна банка и Хрватска есконтна банка, док се у другом документу каже да је коришћен рачун који је Кланичко друштво имало код Опште привредне банке у Београду.¹⁸ Ова

14 Из поруке коју је Матејић у септембру 1916. године из Француске послао својој супрузи Александри преко *Београдских новина*, види се да је осим с Рибарцем, у одличним односима и с Љубом Срећковићем, Ристом Р. Параносом, Петром Живковићем, Михаилом Л. Ђурићем, види: „Оглас 1024 и 1025“, *Београдске новине*, 26. 9. 1916, 6–7.

15 АЈ, 65-1170-2154: записник са седнице УО Кланичког друштва а.д. од 26. 1. 1920. и извештај за МТИ са исте седнице, 28. 2. 1920. Оба ова извештаја су руком писана и једва читљива, што у поређењу с архивом министарства за исти период, представља преседан. Истог дана је на полеђини другог документа наложено да предмет иде у архиву.

16 „Демократски истинољупци!“, *Застава*, 13. 5. 1920, 3.

17 *Исто*.

18 АЈ, 65-1170-2154

банка је била међу највећим акционарима Кланичког друштва. Пре рата, својим капиталом основали су је отац и син Михаило и Милорад Павловић, поставивши за директора управо Војислава Маринковића.¹⁹ О пословању банке Министарство трговине и индустрије је тражило извештај већ у лето 1919. године. Током наредних годину дана добило је два, потпуно опречна објашњења о непостојању документације банке.²⁰ Треба узети у обзир чињеницу да су се до почетка 1921. године у овом Министарству чак шест пута мењали министри, док су највиши службеници, који су једини били довољно професионално обучени да могу да прате овакву врсту књиговодствене комбинаторике, потпуно зависили од њихових одлука.

Формирање банкарско-индустријског конзорцијума

Прави почетак стабиловања економских прилика у земљи уследио је тек након 1921. године, остављајући довољно времена да се део огромног капитала стеченог уносним извозом меса и масти у Чехословачку на неки начин „препакује“. Тако је већ у лето 1919. године дошло до промене власничких односа у малој Есконтној банци а. д. из Београда. Њу је у мају 1900. године основала група београдских трговаца, с тим да је већински пакет акција поседовао Драгомир В. Радуловић, иначе зет Михаила Павловића (800 од укупно 1.245 акција).²¹ У јуну 1919. године Павловићев пакет акција од његове удовице откупљује Драгиша Матејић, док се поред њега као већински акционари банке појављују Милорад М. Павловић, Војислав Маринковић, Љуба Срећковић и Коста Тимотијевић

19 Коста Ст. Павловић, *Војислав Маринковић и његово доба*, Књ.1, (Лондон: К. Павловић, 1956), 47.

20 У мају 1919. године банка обавештава МТИ да је пред почетак рата своје књиге евакуисала из Београда и дала на чување Акционарском друштву „Терапија“ из Врњачке Бање, одакле их је „непријатељ по добијеним информацијама присвојио и однео“. Истовремено се прилаже рачун изравнања као и рачун добитка и губитка банке из 1912. и 1913, за које се каже да су копирани „из позајмљених оригинала“. Међутим, на поновно тражење ресорног министарства, банка 24. јула 1920. године одговара да су „непријатељи однели све књиге, целокупну архиву па и све књиге копија“, због чега тражи и добија одлагање захтеваног сазива збора акционара, види: досије Опште привредне банке (ОПБ): АЈ, 65-1128-2112.

21 АЈ, 65-1116-2100; дугогодишњи председник управе Кланичког друштва и ОПБ Михаило Павловић, познатији као „кир Мијајло“, преминуо је у избеглиштву 1915. године; наследио га је најстарији син Милорад М. Павловић, види: Миливоје Костић, *Успон Београда, Послови и дани трговаца, привредника и банкара у Београду у XIX и XX веку*, (Београд: ИАБ, 1994), 78-83.

(два месеца касније Тимотијевић улази у владу Краљевине СХС као министар правде, да би већ наредне 1921. био постављен за министра унутрашњих послова; на том положају га наслеђује Маринковић 1922. године). Ово је за добростојеће Србе била сасвим довољна препорука, па је оснивачки капитал практично одмах подигнут са 500 хиљада на милион динара. У току наредне две године број акционара се с почетних 23 попео на 53, што је отворило врата и за уносне кредите које је банка током 1921. године добила од Народне банке, Класне лутрије и Управе фондова. У извештају за исту годину се истиче раст улога на штедњу са око 992 хиљаде динара у 1920. на преко три милиона динара у 1921, као и појачане извозне активности (коже, меса и месних прерађевина).²² То је заправо значило да је у интересној сфери банке од самог почетка било и Кланичко друштво, што потврђује и податак да се од 1922. године Есконтна банка појављује као власник великог пакета акција много угледније Опште привредне банке која је тада бројала чак 238 акционара.²³

Већ крајем 1925. године, у оквиру комплекса Кланичког друштва гради се и модерна фабрика коже „Бели Орао“. Нешто касније, показаће се да је настала незаконитом књиговодственом комбинаториком Есконтне банке и Кланичког друштва. Капитал у износу од пет милиона динара није уплаћен у готовом, већ је Есконтна банка овом фиктивно основаном акционарском друштву (чију је вредност сама проценила на 7.221.464 динара) доделила зајам по текућем рачуну у износу целокупног капитала, при томе задужујући фабрику за остатак у износу од 2.221.464 динара.²⁴ Фабрика коже се све до 1932. године континуирано задуживала и код других банака, у укупном износу од 15 милиона динара. Занимљиво је да су „акције“ ове фабрике имале само Есконтна банка, Кланичко друштво и

22 АЈ, 65-1116-2100: види записнике са зборована акционара банке од 1919. до 1922. године; на овом месту је посебно важно истаћи хронични проблем ликвидности српских пословних банака које су, услед недостатка финансијског капитала, користиле позајмљена, односно туђа средства (од којих су највећи значај имали улози на штедњу), и то као инвестициони капитал; тако су до 1931. године улози на штедњу били три пута већи од укупног износа главнице и резервних фондова банака, види: Антоније Тасић, „Југословенско банкарство између два рата“, *Глас ССCLXVI Српске академије наука и уметности - Одељење друштвених наука* 26/1992, 165.

23 АЈ, 65-1128-2112 види списак акционара ОПБ за 1922. годину.

24 Архив Народне банке (АНБ), 1/П „Историјска архива“ к. 85 [фонд у поступку архивистичке обраде], истрага о раду фабрике за период 1925–1932.

Општа привредна банка, док је фабрика истовремено и такође само на папиру, била њихов акционар.²⁵

Након првог „прегруписавања” капитала из једне у другу банку, у јуну 1922. године долази до оснивања и последњег правног лица у оквиру овог конзорцијума: предузећа за експлоатацију минералних извора Рогачки Боч-Дрвеник а. д. Уследило је и подизање санаторијума у Горњем Габернику у Словенији. Ови словеначки минерални извори су се после рата налазили у провизорном власништву два београдска трговца, иначе чланова управе Опште привредне банке, др Лазара Бугарчића и Милана К. Тодоровића. Они су посебним уговором у фебруару 1923. године пренели право власништва на новоосновано друштво, чији су акционари и сами постали. Поред њих, међу 16 осталих акционара нашли су се и Драгиша Матејић, Љуба Срећковић, Општа привредна банка, Кланичко друштво, али и Фердинанд Грамберг и Ђорђе Вајферт.²⁶ Рогачки Боч-Дрвеник је одмах добио ексклузивно право да водом снабдева Двор, а имао је и још амбициознији план: „После сређења политичких и економских прилика између наше краљевине и Италије, сматрамо да ће нам бити отворена два јака пристаништа, Трст и Ријека, у којима ћемо моћи да снабдевамо минералном водом све прекоморске бродове, јер смо им са нашим изворима најближи“.²⁷ Нису само неизвесне политичке прилике биле препрека напредовању амбициозно замишљеног друштва. Испоставило се да је додатни камен спотицања било скоро двогодишње чекање на одобрење МТИ за преименовање незгодно названих извора.²⁸ У међувремену су друштво напустили Грамберг и Вајферт, а оснивачи су пажњу усмерили на финансирање истраживачких радова и експлоатацију новоотвореног рудника угља, који се налазио на обронцима Старе планине, крај реке Јерме, у непосредној близини границе с Бугарском. Заправо, Есконтна банка је 1926. године од Милорада М. Павловића за 6 милиона динара откупила концесију за овај рудник, и дала је Рогачком Боч-Дрвенику, на основу чега је издато шест хиљада акција, односно номинално шест милиона динара. Акционарско друштво тада бива преименовано у Јерма-Габерник а.

25 Види досијеа ОПБ, Есконтне банке, Кланичког друштва, Фабрике „Бели Орао“ и рудника „Јерма-Габерник“ у: АЈ, 65; АНБ, 1/II, к. 85-87.

26 АНБ, 1/II „Историјска архива“ к. 85, уговор о купопродаји 1. 2. 1923; АЈ, 65-1238-2222, списак акционара за претходни збор, 10. 4. 1922.

27 АЈ, 65-1238-2222, види Извештај Управног одбора 25. 2. 1924. године.

28 Исто; ови извори су носили имена чланова аустроугарске династије (Јосифа, Марије, Матилде итд), па се од МТИ захтевало да одобри преименовање ових извора у имена чланова династије Карађорђевић.

д. и подиже оснивачки капитал на милион динара. Како малим почетним капиталом нису могли бити завршени ни истраживачки радови, конзорцијум захваљујући изузетно повољним политичким приликама (које су омогућиле да у марту 1928. године за гувернера Народне банке буде изабран Љуба Срећковић) добија милионске кредите, код бројних домаћих и страних финансијских институција.²⁹ Пуне две године су биле потребне да би радови на руднику уопште почели, јер се претходно кроз изузетно неприступачан терен градило 28 km железничке пруге уског колосека, која се код села Ракита, где се налазила и управа рудника, повезивала са државном железницом. Захваљујући активном финансирању, убрзо су изграђене и три рударске колоније са становима за рударе и административно особље, а у једној од њих подигнути су основна школа и јавно купатило. Рудник је и пре регуларне провере квалитета одмах добио право да угљем снабдева државне железнице.³⁰ Врхунац настојања да се убрза његова експлоатација и привуче недостајућа радна снага, било је финансирање првог дугометражног играног и пропагандног филма „Рударева срећа“, у којем се лично појављују Лазар Бугарчић, Драгиша Матејић и гувернер Народне банке Игњат Бајлони.³¹

Највећи акционари и најистакнутији чланови овог банкарско-индустијског конзорцијума, поред Драгише Матејића (који већ од средине 1920-их година председава управним одборима банака), били су: Лазар Бугарчић, председник управе рудника Јерма-Габерник и директор Есконтне банке до 1930. године; Милорад М. Павловић и Војислав Маринковић, који су председавали управом Кланичког друштва до 1926. односно 1927. године³² (када на то место долази индустријалац Васа У. Јовановић);³³ Љуба

29 „Politički pregled. Vojina politika“, *Nova Evropa*, 11. 10. 1928, 11–19; Соња Јерковић, *Народна банка Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца/Југославије 1918–1931*, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2018), 379.

30 Види досије рударског предузећа „Јерма-Габерник“: АЈ, 65-1238-2222.

31 Филм „Рударева срећа“ режирао је Јосип Новак, а премијеру је имао у биоскопу Корзо 21. 6. 1929. године. *Време* је дан касније о њему писала као о „највећем нашем досадашњем филму“, види: „Филм, у којем се као ‘звезде’ појављују бивши народни посланик г. Драгиша Матејић и г. др Лазар Бугарчић директор Есконтне банке“, *Време*, 22. 6. 1929.

32 Милорад М. Павловић је изненада преминуо 1926, а Лазар Бугарчић 1930. године, док је Маринковић 1927. преузео положај министра иностраних послова; у лето 1928. године изненада умире и Љуба Срећковић, што Драгиши Матејићу омогућава да за релативно кратко време стекне изузетно велику моћ и у конзорцијуму и изван њега, види: АЈ, 65-1170-2154.

33 Васа У. Јовановић је био познати београдски индустријалац; године 1930. постао је председник Управе Дунавског кредитног завода, покушавајући да га извуче из финан-

Срећковић, председник Управног одбора фабрике коже „Бели Орао“³⁴. Међу највећим акционарима посебно се истичу бивши министри Милоје Ж. Јовановић, Коста Тимотијевић и др Богдан Марковић; адвокати Михајло Маринковић, Бора Поповић, Петар Грабенац; трговци Милан К. Тодоровић и Михаило Л. Ђурић, као и др Влада Марковић, дугогодишњи председник Удружења банака Београд. Неки од њих су и у политичком животу Краљевине СХС имали врло истакнуте улоге. Некадашњи чланови Напредне странке после Првог светског рата постају истакнути чланови Демократске странке. Све их је повезивао Војислав Маринковић, за кога Коста Ст. Павловић пише да је још пре Првог светског рата „дошао у везу с београдском ‘чаршијом’, прво кроз Царинско, а доцније кроз Пореско одељење Министарства финансија у којима је радио.“ Павловић о Маринковићу даље каже: „Одмах је увидео колко су наши трговци имали развијено осећање родољубља и заволео их је. То су већином били патријархални људи и годило им је да имају посла с једним младим и образованим париским доктором...“³⁵ Маринковић свом оданом партијском другу Драгиши Матејићу помаже да у два наврата буде изабран за народног посланика и одборника Београдске општине. У периоду од 1929. до 1932. године (дакле у време када је као верни сарадник краља Александра био министар иностраних послова и председник Министарског савета), омогућио је Матејићу да председава бројним комисијама и комитетима у којима се одлучивало о важним трговинским, финансијским и индустријским питањима у земљи, као и у оним која су била важна за инфраструктурни развој града Београда. Био је између осталог и члан управе Удружења банака Београд, Народне банке, Београдске берзе, Удружења индустријалаца, као и председник Удружења извозника КЈ. Подршку им је пружао традиционално напредњачко-демократски лист *Правда* (чији

сијских проблема у који су га довели политичари, такође и они из редова Демократске странке, предвођени Војиславом Маринковићем и Драгишом Матејићем, види: *Народно благостање, Анализа биланса*, 14. 2. 1931, 39–40.

34 Љубомир Срећковић словио је за истакнутог члана извозничког лобија још у Краљевини Србији, да би у новој држави био постављен за првог председника Извозничког друштва Краљевине СХС, преко кога је већ 1922. године ушао у управу Народне банке. Ту се посебно залагао за што већи обим додељивања сезонских кредита свом конзорцијуму. Међутим, поменути извештај из 1927. године, упућен страним финансијским експертима, открива да се на њега гледало искључиво као на експонента Војислава Маринковића и Драгише Матејића, „који не разуме довољно финансијску и економску проблематику, нити је довољно познат у привредним круговима“, види: Aleksić, *From Affiliation to Nazification*, 124.

35 Павловић, н. д., 47.

је оснивач био Павле Маринковић), објављујући афирмативне текстове о овом конзорцијуму, као и о свим важним активностима његових чланова.³⁶

*Институционално заташкавање скандала тешког
100 милиона динара*

Када се детаљно проуче досијеи банака и предузећа која су чинила конзорцијум, сасвим се јасно види да је од самог конституисања постојао озбиљан проблем пословања у законским оквирима, и то преваходно зато што је део инвестиционог капитала стеченог у афери са суботичком кланицом морао да буде „нестандардним каналима“ унет у новооснована предузећа и банке.³⁷ Други проблем се чита из извештаја са зборовна акционара на којима се, као у случају Кланичког друштва, већ од 1923. године виде велике неправилности у завршним рачунима.³⁸ Последњи и највећи проблем била су милионска задуживања у предвечерје али и током економске кризе, која у финансијским и политичким круговима Краљевине никако нису могла да остану непримећена. Сасвим је извесно да су одређени банкарски и политичари учествовали у овом ланцу и да су за то били добро финансијски награђени. О томе можда никада ништа не бисмо сазнали да није било и оних других, који су сматрали да за своју лојалност и преузет ризик заслужују много више.

Тако је у лето 1930. године дојучерашњи чиновник и мали акционар Есконтне банке и њених афилијација Борислав Ј. Месаровић, огорчен због лажне тужбе коју је банка против њега и његовог колеге Петра В. Поповића повела пред Среским судом³⁹, поднео пријаву против Есконтне

36 *Ко је ко у Југославији*, (Zagreb: Jugoslovenski godišnjak i Novo vreme, 1928), 91; види *Правду и Београдске општинске новине* за период 1927–1932.

37 Посебно је важно нагласити да је поменута петорка, на челу с Војиславом Маринковићем, поред овог конзорцијума поседовала акције и у великом броју других индустријских предузећа и банака, попут Српског а.д. рударско топионичко индустријског друштва – САРТИД, фабрике обуће „Бостон“, Дунавског кредитног завода и његових афилијација, Осигуравајућег друштва „Југославија“ као и акције афилираних страних банака у Краљевини Југославији.

38 Жалбе појединих акционара биле су упућене МТИ и на рад збора акционара одржаног 1925. године, а разлог је био тај што новац од продате некретнине у износу од 4.958.724 динара није био унет у завршне рачуне друштва. То је за собом повлачило и занемаривање пореских обавеза према држави, па су ови акционари инсистирали на томе да одговорност за неправилности у пословању сносе чланови управе, а посебно Милорад М. Павловић и потпредседник Војислав Маринковић, који годинама уназад нису ни присуствовали зборовима, види: АЈ, 65-1170-2154.

39 Месаровић је био принуђен да проведе четири дана у затвору, од 10. до 14. 10. 1929, по лажној пријави Есконтне банке да је од ње отуђио 200 ком. обвезница ратне штете.

банке због несавесног располагања имовином својих поверилаца, чиме је „довела у питање и критично стање њихова потраживања.“⁴⁰ Свестан да у својим рукама има изузетно добро документоване доказе вишегодишњих финансијских малверзација и корупције, он их прослеђује на бројне адресе: председнику Министарског савета и министру унутрашњих дела Петру Живковићу, министру финансија Станку Шврљуги, министру трговине и индустрије Јурају Деметровићу, Генералној дирекцији државних пореза, гувернеру Бајлонију и Управном одбору Народне банке, Управном одбору Државне хипотекарне банке и Поштанске штедионице, Београдском пореском одељењу, Истражном судији при Трговачком суду, бану Дунавске бановине Радославу Дуњићу и Финансијској дирекцији Краљевине Југославије.

Овај Месаровићев чин био је изузетно храбар, нарочито у контексту политичких прилика које су тада владале у Краљевини Југославији. Више од годину дана на снази је био *Закон о краљевској власти и врховној државној управи* који је подразумевао да је краљ носилац целокупне власти у земљи, посебно носилац целокупне законодавне власти. Тако је већ у априлу 1929. године потписао, за нашу тему изузетно важан, *Закон о амнестији и аболницији криваца по законима о непосредним порезима, таксама, трошарини и царинама* који се односио на прекршаје почињене до 31. децембра 1928. године.⁴¹ Одсуство званичне реакције надлежних органа на овако снажне оптужбе упућене на рачун личности које су попут Војислава Маринковића или Косте Тимотијевића чинили краљев најужи круг сарадника и људи од поверења, неминовно доводи до закључка да је конзорцијум био под краљевом личном заштитом, а врло је вероватно да је он од њега имао и велике финансијске користи.⁴² И док су

Дан након што га је Суд ослободио сваке кривице, Есконтна банка подноси пријаву против Петра В. Поповића, бившег прокурите, за утају 100 хиљада динара, и он у приговору остаје све до априла 1930. године, види досије Есконтне банке: АЈ, 65-1116-2100.

40 Исто.

41 „Амнестија и аболниција пореских криваца“, *Време*, 13. 4. 1929, 4.

42 О пословним релацијама између краља Александра и Матејића писао је академик Милош Бартош непосредно после Другог светског рата. Он каже: „У једном моменту Народна банка је била извор обезбеђења Александровог пласмана у конзорцијум Драгише Матејића, личног пријатеља Александровог“, види: *Монархија и новац*, (Београд: Народни фронт Србије, 1946), 26; Миливоје Костић пише да је краљ лично био акционар рудника Јерма у који је уложио 6 милиона динара, а да је генерал Петар Живковић био Матејићев изузетно близак пријатељ. Занимљиво да је Миливоје Костић и сам био акционар Кланичког друштва, иако то нигде не наводи, док за Матејића каже да је после Првог светског рата „за леђима имао напредњачку Општу привредну банку, која му је отворила неограничен кредит и напредњачки министар

нижи чиновници Београдске пореске инспекције увидом у документацију Есконтне банке готово у потпуности потврдили све Месаровићеве наводе о дуплом књиговодству, лажирању хартија од вредности преко којих су узимани кредити, избегавању плаћања пореза и исплаћивању огромних провизија, највиши представници власти су, позивајући се управо на *Закон о амнестији* читав предмет по кратком поступку ставили ад акта.⁴³ Само месец дана касније, краљ Александар одликује Југословенском круном I реда Војислава Маринковића, Јураја Деметровића и Станка Шврљугу, истим орденом II реда бана Радослава Дуњића, Косту Тимотијевића и Богдана Марковића, Орденом III реда Игњата Бајлонија, те Орденом IV реда Драгишу Матејића и Михаила Л. Ђурића.⁴⁴

Ипак, показало се да су упркос декларативном јединству политичара и привредника окићених краљевим ордењем, нестанак парламентаризма и форсирање једне политичке опције оличене у Југословенској националној странци оставили довољно простора за формирање међусобно супротстављених група дворских политичара. На једној страни налазио се председник Министарског савета и министар унутрашњих дела генерал Петар Живковић, око кога се окупила група политичара и привредника чврсто повезана родбинским везама, док се на другој страни налазио министар иностраних послова а касније и председник Министарског савета Војислав Маринковић, тада најистакнутији представник потпуно срасле финансијско-политичке елите, веома блиске краљу Александру. Према сведочењу Косте Ст. Павловића, генерал Живковић није имао довољно политичког искуства и ауторитета да би могао да парира Маринковићу. У сукоб су дошли због Живковићевог упорног настојања да за вршиоца дужности помоћника министра иностраних послова постави некадашњег дипломату и тадашњег министра Двора Богољуба Јевтића, који је, као и Петров брат Димитрије Живковић, био зет дивизијског генерала и професора Миливоја Ј. Николајевића.⁴⁵ Овим покушајима се Војислав Маринковић одлуч-

---

Милоје Јовановић у чијим рукама су биле извозничке дозволе“, види: Костић, н. д., 197–198.

43 Овде је посебно занимљива прибелешка коју је по Месаровићевој пријави написао инспектор МТИ М. Бошковић, у којој каже да у књигама банке није пронашао ништа сумњиво, као и да је био у Народној банци и разговарао с вицегувернером Андријом Радовићем који му је потврдио да је банка „примила доставу г. Месаровића али није констатовала никаквих злоупотреба“, види: АЈ, 65-1116-2100, прибелешка М. Бошковића 25. 8. 1930.

44 „Одликовање чланова владе и грађана“, *Правда*, 1. 9. 1930, 6.

45 Павловић, н. д., књ. 1, 48; Миле Бјелајац, „Миливоје Ј. Николајевић“, *Српски биографски речник*. 7, *Мл-Пан*, (Нови Сад: Матица српска, 2018), 390.

но супротстављао „не што је имао нешто против Јевтића(...) већ ради тога, што није хтео, како је говорио ‘Периног човека уз колена.’“⁴⁶ Ово је само продубило постојеће анимозитете и ескалирало у тренутку када је већ донету одлуку о Јевтићевом постављењу, Маринковић лично поништио.⁴⁷ Можда је највећи доказ његовог утицаја на краља управо чињеница да, чак и када се Живковић у априлу 1932. године повукао са функције, у новој реконструисаној влади није било места за Богољуба Јевтића.

Истовремено с бурним политичким превирањима, дешавале су се у држави и веома значајне економске промене. Након увођења диктатуре, све активности везане за питање стабилизације динара одвијале су се под будним оком краља Александра, који је желео да покаже да су укидањем парламентаризма и смањивањем дотадашњих националних трвења, створени бољи услови за привредни развој. Међутим, с разбуктавањем Велике светске економске кризе, питање стабилизације динара почело је да се повезује и с питањем дуга државе према Народној банци, у износу од четири милијарде динара. Све чешће се у том смислу размишљало о узимању страног зајма, што је последично довело до интензивнијих покушаја државе да Народну банку етатизује и претвори у инструмент за спровођење њене монетарне политике.⁴⁸ Закон о новцу ступио је на снагу 28. јуна 1931. године и у члану 1. утврдио је вредност националног новца у односу на злато. Значајна зависност Народне банке од државе тада се огледала и у начину избора функционера, јер је било предвиђено да се гувернер поставља на предлог министра финансија, док је Управа изгубила могућност да за овај положај предлаже кандидате из својих редова. Такође је уведено ново управљачко тело под називом Извршни комитет, који су сачињавали гувернер, вицегувернери и два члана Управног одбора, од којих је један био Драгиша Матејић. Веома је важно нагласити да је ово тело било задужено за руковођење свим активностима банке.⁴⁹ На основу члана 2 Закона о Народној банци, министар финансија је тада донео посебно решење чија

46 Павловић, *н. д.*, књ.1, 49.

47 *Исто*, 49.

48 Влада Краљевине је 8. маја 1931. склопила с конзорцијумом француских банака, на челу с Банком Париске уније, стабилизациони зајам захваљујући ком је Југославија добила свог представника у Банци за међународне обрачуне, где је после Белгије била највише заинтересована за решавање питања репарација, види: Dragana Gnjatović, *Stari državni dugovi: prilog ekonomskoj i političkoj istoriji Srbije i Jugoslavije: 1862–1941*, (Београд: Економски институт, 1991), 154–159; Јерковић, *н. д.*, 305.

49 Јерковић, *н. д.*, 312–313.

је најважнија одредба обезбеђивала Банци позицију контролног органа по свим девизно-валутним пословима у земљи.⁵⁰

Доношење овог решења кључно је за коначни расплет приче о банкарско-индустијском конзорцијуму. Према писању историчарке Соње Јерковић, „Управа Народне банке је све до 1931. године била место у којем су били заступљени интереси две водеће странке у Србији – Радикалне и Демократске, а њени чланови били су у повлашћеном положају и за њих нису важила иста правила као код осталих корисника кредита“.⁵¹ Припадност банака политичким странкама је и према Иву Белину била „специјалитет нашег новчарства“, исто као и страначко финансирање дневних листова.⁵² Испоставило се да је доношење поменутог решења министра финансија заправо отворило Пандорину кутију сумњивог кредитирања пословних банака, праксе у којој овај конзорцијум апсолутно није имао премца. Тако је почетком 1932. године Народна банка извршила контролу девизно-валутног пословања и у оквиру тога сачинила извештаје, међу којима се нашао и онај о кредитирању групе предузећа и банака која тада добија назив *концерн Драгише Матејића*. Из архивских докумената сасвим се јасно види да је извештај инспектората био за управу Банке огромно изненађење, али не зато што она није имала увид у висину износа кредита које је доделила овом концерну, већ зато што због законом прописане тајности пословања српских пословних банака, она до тада није могла да зна колико је концерн био задужен код других финансијских институција у земљи и иностранству (види табелу бр. 1).⁵³ Потрес који је ово сазнање изазвало потпуно је разумљив ако се има у виду да је не само целокупни дуг концерна, него и онај део дуга који се односио на Народну банку, био већи од укупне акционарске главнице банке која је износила 30 милиона динара.⁵⁴ Заправо је дуг концерна према Народној банци од око 50 милиона динара довео емисиону установу у најризичнију

50 Исто, 309.

51 Исто, 393.

52 Ivo Belin, „Krizna naše privrede“, *Nova Evropa*, 11. 10. 1923, 305.

53 Vesna Aleksić, „Zakonodavni okvir rada srpskih akcionarskih banaka druge polovine XIX i prve polovine XX veka/Legislative Frameworks Regulating the Operations of Serbian Shareholding Banks in the second half of the 19th and the first half of the 20th Century“, *Bankarstvo* 6/2013, 76–95.

54 *Народна банка 1884–1934*, (Београд: Завод за израду новчаница, 1934) 210; На основу чл. 7 Закона о одобрењу уговора између државе и Народне банке из 1931, дошло је до повећања главнице са 30 на 180 милиона динара, али се не зна колико је до краја 1932. године фактички био повећан акционарски капитал Банке.

позицију од њеног оснивања.⁵⁵ Астрономску висину овог дуга можемо да сагледамо уколико га упоредимо с годишњим буџетом Управе града Београда, који је за 1932. годину износио 340.458.398 динара, док је рецимо буџет целе Моравске бановине 1933. био свега 48.226.341.⁵⁶

Табела 1. Кредити Концерна Драгише Матејића (1921–1931)

Народна банка КЈ	Износ кредита у динарима
Есконтна банка	11.000.000
Милан К. Тодоровић	800.000
Општа привредна банка	5.663.300
Кланичко друштво	13.500.000
Раја С. Поповић	600.000
Фабрика коже „Бели Орао“ а. д.	7.220.000
Јерма–Габерник а. д.	12.000.000
	Укупно: 50.783.300
Државна хипотекарна банка	Износ кредита у динарима
Есконтна банка	4.940.000
Општа привредна банка	1.215.000
Фабрика коже „Бели Орао“ а. д.	2.960.000
	Укупно: 9.115.000

55 Дневни листови *Време* и *Правда* су известили о одржаном Збору акционара Народне банке 6. 3. 1933. и углавном штуро навели да је било дискусије на тему дуга концерна Матејић. Ипак, *Политика* даје нешто критичнији извештај и цитира акционара Илију Ђукановића који је истакао да Народна банка никада у својој историји није била у тежој ситуацији, и као пример навео податак да пре Првог светског рата сумњива потраживања никада нису прелазила 1,5% акционарске главнице, а да се од 1923, када су таква потраживања износила 1.536.000, стигло до 11 милиона у 1931, да би се до краја 1932. године она попела на преко 50 милиона динара, види „Критика рада нашег емисионог завода“, *Политика*, 6. 3. 1933, 5.

56 *Народно благостање*, 3. 2. 1934, 11; 100 милиона динара, према курсу америчког долара из 1931. године, износило је \$ 1.766.784, или у данашњој вредности \$ 34.425.670, види: „Девизно тржиште, курс динара на страним берзама“, *Народно благостање*, бр. 9, 6. 4. 1929, 5; <https://www.in2013dollars.com/us/inflation/1931?amount=1766784>, датум приступа 22. 9. 2022.

Поштанска штедионица КЈ	Износ кредита у динарима
Есконтна банка	3.030.796
Општа привредна банка	2.089.329
	Укупно: 5.120.125
Југословенска банка	Износ кредита у динарима
Есконтна банка	Укупно: 3.218.413,45
Привилеговано а. д. за извоз земаљских производа	Износ кредита у динарима
Есконтна банка	3.295.157,80
Општа привредна банка	1.386.639,71
	Укупно: 4.681.797,51
Dresdner Bank Berlin	Износ кредита у РМ (Рајхсмаркама)
Есконтна банка	Укупно: 23.665,99
Banca Commerciale Italiana London	Износ кредита у £
Есконтна банка	Укупно: 3.305,1
Опште југословенско банкарско друштво а. д.	Износ кредита у динарима
Фабрика коже „Бели Орао“ а. д.	Укупно: 3.137.284
Југословенска удружена банка	Износ кредита у динарима и \$
Фабрика коже „Бели Орао“ а. д.	1.600.000
Јерма–Габерник а. д.	170.000
	\$5.500
	Укупно: 1.770.000

Опште осигуравајуће друштво „Југославија“	Износ кредита у динарима
Есконтна банка	1.179.979,30
Општа привредна банка	1.892.979
	Укупно: 3.073.958,30
Société de Banque Suisse	Износ кредита у CHF
Јерма-Габерник а. д.	Укупно: 530.000
	Износ кредита у динарима (заокружен)
Концерн Драгише Матејића укупно	93.000.000⁵⁷

Извор: Архив Народне банке, 1/II „Историјска архива“ к. 85, извештај о дуговању обезбеђеним повериоцима на дан 23. 9. 1932.

Тренутак у коме се овај извештај појављује изузетно је важан. Према писању савременика, било је то златно доба политичара и привредника окупљених око Војислава Маринковића, који у априлу 1932. године с места министра иностраних послова бива постављен и за председника Министарског савета. Ипак, само неколико месеци касније подноси оставку (званично из здравствених разлога), а на место министра иностраних послова долази управо Богољуб Јевтић. У септембру 1932. године Есконтна и Општа привредна банка међу првима добијају заштиту државе и то по основу чл. 5 Закона о заштити земљорадника, што је између осталог значило да се тиме замрзавају сва дуговања банака према повериоцима.⁵⁸ Свима је било јасно да би откривање ове финансијске афере било девастирајуће по државу, посебно у тренутку када је већ потресају немири изазвани огромним народним незадовољством краљевом диктатуром, али и све већом економском кризом. Ипак, политички опоненти предвођени Богољубом Јевтићем и Димитријем Живковићем препознају шансу за прегруписавање унутар двора и „прерасподелу капита-

57 Овај износ је уз камате наредних година премашио 100 милиона динара: АНБ, 1/II „Историјска архива“ к. 85–87, види извештаје са састанака обезбеђених поверилаца децембар 1932. – март 1935.

58 „Скупштина је примила Закон о заштити земљорадника“, *Политика*, 13. 4. 1932, 3.

ла“. Подршку им пружа, тада већ изузетно незадовољна, управа Народне банке на челу с гувернером Игњатом Бајлонијем, чија је ћерка Марија била удата за Јевтићевог и Живковићевог шурака Александра Николајевића, директора Општег југословенског банкарског друштва.⁵⁹ Претпоставља се да је тајна о висини дуговања концерна Матејић управо преко Николајевића процурила међу стране повериоце, а после тога више није било повратка на старо.⁶⁰ У новонасталим околностима заједнички интерес постаје да се што пре дође до договора и да јавност не сазна за аферу. Према каснијем писању штампе, Драгиша Матејић пристаје да за три милиона динара „исплати неког“;⁶¹ преузме одговорност на себе, поднесе оставку на место у Управном одбору и Извршном комитету Народне банке и омогући стављање колективне интабулације (хипотеке) на сву своју непокретну имовину, као и на непокретну имовину концерна (изузев банака), у циљу обезбеђења дуга повериоцима (види табелу бр.1).⁶² Обезбеђени повериоци могли су да своја потраживања од дужника, односно концерна, обезбеде продајом непокретности, док је с друге стране постојала и повелика група необезбеђених поверилаца, коју су чинили мали акционари и пословни партнери концерна. У чл. 6 споразума који је потписан 23. новембра 1932. године, била је урачуната камата на дуг од 7,5% годишње, с тим да, уколико у року од две године дужници исплате 80% дуга, ова камата неће бити рачуната.⁶³ Ускоро се испоставило да је концерн заправо великвидан и тада почиње тешко и на моменте изузетно мучно надгорњавање око тачне процене вредности имовине, права

59 Aleksić, *From Affiliation to Nazification*, 384.

60 АНБ, 1/II „Историјска архива“ к. 86, види писмо Матејића директору Народне банке Милану Ст. Протићу, 25. 6. 1936.

61 „Народни посланици критикују финансијску политику“, *Правда*, 16. 3. 1933, 3.

62 АНБ, 1/II „Историјска архива“ к. 85–87, види документацију са састанака поверилаца с Драгишом Матејићем, децембар 1932. – март 1935; Матејић у писму које је упутио директору Народне банке Милану Ст. Протићу 1936. године, открива да га је о плану „клана Николајевић–Јевтић“ упознао његов стари пријатељ Петар Живковић. Из писма се стиче утисак да су Матејић, Васа Јовановић и Михаило Ђурић овим договором били на неки начин жртвовани, јер су једини у залог дали сву своју непокретну имовину, а за куће у којима су живели плаћали су годишњу кирију повериоцима, види АНБ, 1/II „Историјска архива“, к. 86.

63 Бартош тврди да је део кредита од Народне банке, у износу од 18 милиона динара, концерн Матејић исплатио краљу Александру непосредно пре закључења споразума с повериоцима, види: Милош Бартош, *Монархија и новац*, (Београд: Народни фронт Србије, 1946), 26; Процес који се од децембра 1932. па све до фебруара 1944. године водио између Матејића и обезбеђених поверилаца биће део посебне студије која је у припреми.

власништва над одређеним деловима концерна (нарочито над његовим изузетно вредним некретнинама), све до његовог коначног урушавања. О проглашењу стечаја није смело ни да се размишља, иако су то од самог почетка тражили страни повериоци као и Државна хипотекарна банка, свесни да се укупном вредношћу концерна може покрити једва 60% дуга.⁶⁴ У овој немилосрдној борби се најмање водило рачуна о судбини око 5 хиљада људи који су радили у концерну и који су у време најтеже економске кризе остајали без посла. Истовремено, због многобројних пословних аранжмана малих привредника, односно необезбеђених поверилаца с концерном, било је на стотине банкротстава, а забележен је бар један случај самоубиства.⁶⁵ Све до атентата на краља Александра 1934. године и смрти Маринковића, годину дана касније, постојао је привид да поверилачке банке желе не само да преузму концерн, већ и да уложе у даљи напредак предузећа, посебно у рудник „Јерму“. Међутим, након 1935. године, овај пословни конзорцијум све брже тоне, да би 1940. године коначно отишао под стечај, не успевши да врати дугове повериоцима. Оно што није могло да се реши за осам и по година, решила је немачка окупациона управа за мало више од две године. У фебруару 1944. године, након договора немачког комесара за управу над Есконтном банком и Драгише Матејића, Београдска задруга са свог рачуна врши исплату „остатка“ дуга, у висини од 18 милиона динара, на рачун Народне банке КЈ у ликвидацији, као највећег предратног повериоца.⁶⁶ Овим је коначно била завршена дванаестогодишња сага концерна Драгише Матејића, а да тадашња јавност о њеној политичкој и финансијској тежини и правим последицама никада ништа није сазнала.

Закључак

Ратно профитерство и његова каснија легитимизација кроз различите економске и политичке форме корупције није била својствена само Србији/Југославији између два светска рата. Француски историчар Франсоа Булок у својој књизи *Ратни профитери 1914–1918* пише да је ова кате-

64 На полеђини једне од процена укупне вредности концерна Матејић, руком је додат коментар Илије Шуменковића који је одмах након избијања ове тајне афере постављен за министра за трговину и индустрију, а који гласи: „Процена није важна слову већ начин како да се реализује, чувати се Суда, егзекуције тј. стечаја“. АНБ, 1/II „Историјска архива“, к. 85, види: процена Концерна Матејић, 24. 2. 1933.

65 АНБ, 1/II „Историјска архива“, к. 85–87; „Управни и Надзорни одбор Аранђеловачке привредне банке на оптуженичкој клуци“, *Политика*, 20. 5. 1936, 5.

66 АНБ, 1/II „Историјска архива“, к. 279.

горија врло јасно дефинисана, јер је састављена од групација финансијера, пословних људи, политичара и особа на пола пута између тих група, те да профитери своје исходиште имају у организацији ратне привреде, било да се тај термин односи на индустријалце, или на трговце који послују у ратној зони или у унутрашњости земље. „Упркос тим нијансама, оно што продубљује неугасиву тираду против нагло обогачених не отвара мање питања од њиховог оспоравања у свим својим облицима. Започета без анахронизма и властите воље, на основу дојава савременика самих догађаја, истрага потом добија нови замах на трагу одређеног улога, а то је давање легитимитета онима који су се окористили ратом, а донели су га сами заинтересовани (економска буржоазија) и локалне власти“.⁶⁷

Ова студија случаја „концерн Матејић“ указује да је у процесу давања легитимитета сумњиво стеченом капиталу злоупотребљена форма банкарско-индустријског конзорцијума, који је у оквиру либералног капитализма представљао легитимну концентрацију крупног капитала у великим банкама које су, повезујући се с индустријом, рударством, саобраћајем, трговином и пољопривредом, потом оснивале и финансирале своја привредна предузећа. Како је економска историја прве Југославије и даље недовољно истражена, тешко је претпоставити колико је још било примера оваквих злоупотреба које су водиле ка плутократизацији тадашњих елита.

Може се такође рећи да се у поређењу нису много разликовале ни крупне финансијске афере које су пуниле ступце тадашњих европских дневних листова. Једна од највећих свакако је била „афера Париз“, откривена 1932. године, у чијем средишту се нашла *Banque commerciale de Bâle* (*Basler Handelsbank*), у то време једна од пет највећих швајцарских банака. Након што су током истраге француских власти откривени спискови са преко хиљаду клијената ове банке, међу којима су били и француски сенатори, генерали, бискупи, бивши министри, власници новина и водећи индустријалци, испливали су на површину механизми вишегодишње преваре која је подразумевала да швајцарски банкарци у Паризу директно плаћају својим клијентима камате и дивиденде на њихове хартије од вредности депоноване у Базелу. Тако су оштетили француску пореску касу за око две милијарде франака. У првом тренутку, француска влада је у настојању да сачува подршку швајцарских банака и свог финансијског

---

67 Françoise Bouloc, *Ratni profiteri 1914–1918*, (Zagreb: Alfa d. d. 2015), 12–15.

тржишта, потпуно игнорисала овај догађај, те се и правосуђе томе прилагодило, поништавајући цео случај због непоштовања правне форме.⁶⁸

Ипак, „афера Париз“ је веома брзо допринела јавној подршци за кодификацију банкарске тајне, која је уследила кроз ново швајцарско банкарско законодавство и свеукупно је допринела јачању државне контроле над приватним банкарским сектором у Француској. С друге стране, афера концерна Матејић самом чињеницом да је овако дуго остала у потпуној сенци политичке и друштвене историје Краљевине Југославије, указује на то да се у српском друштву у околностима тржишног капитализма, споро и недовољно мења однос према ратном профитерству, корупцији и феномену срастања финансијско-политичких елита и њиховог утицаја на економски и политички развој државе. Да би се ово променило, неопходно је да фокус буде усмерен на интердисциплинарна и архивска истраживања конкретних случајева у којима су активно учешће имале важне политичке и привредне личности оног времена, што ће омогућити јаснију слику последица које су такве негативне праксе оставиле на друштво у целини.

Резиме

У најширем, тема овог рада је ратно профитерство и његова каснија легитимизација кроз одређене економске и политичке форме корупције. Међутим, захваљујући богатој архивској грађи, први пут смо у могућности да пратимо све фазе плутократизације дела српске политичке елите, и то кроз оснивање и рад једног банкарско-индустријског концерна, насталог на милионском профиту који су поједини српски политичари и трговци стекли у такозваној сивој зони, у време проглашења примирја током Првог светског рата. У питању су личности веома блиске краљу Александру Карађорђевићу, од којих су неки у јавности били представљани као краљеви пословни партнери, а други као његови блиски пријатељи. Документа недвосмислено указују да за ову групу привредника и политичара, предвођених једним од челника Демократске странке, Војиславом Маринковићем, закони и прописи државе нису важили. Простор за пословне комбинаторике био је готово неограничен, што доказује и чињеница да је ова група била довољно моћна да свог представника доведе на место гувернера Народне банке КЈ, која је између два светска рата била центар кредитирања српске привреде. Ипак, непрофесионално

---

68 Aleksić, *From Affiliation to Nazification*, 162–163.

управљање конзорцијумом и милионске позајмице које су већином ненаменски трошене, изазвали су незадовољство оних дворских политичара и привредника који су уживали много мање привилегија. Показало се да је од сукоба који се иза кулиса водио између две финансијско-политичке фракције, највећу штету на крају претрпело српско друштво у целини.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije, Fond 65, Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije
- Arhiv Narodne banke, 1/II „Istorijska arhiva“ [fond u postupku arhivističke obrade]
- Istorijski arhiv Beograda: Fond Uprava grda Beograda, kartoteka žitelja; Fond Kredit inform; Fond Narodni odbor za I rejon grada Beograda
- Aleksić, Vesna. „Bankers as a part of the Economic and Political Elite and the Role of Bankocracy – The Case of Allgemeiner Jugoslawischer Bankverein“. *Годишњак за друштвену историју* 3/2020, 7–22.
- Aleksić, Vesna. „Sprega politike i tokova novca u Srbiji: ekonomsko-istorijska pojava dugog trajanja“. *Pravci strukturnih promena u procesu pristupanja Evropskoj uniji*. Beograd: Institut ekonomskih nauka, 2016, 81–92.
- Aleksić, Vesna. „Zakonodavni okvir rada srpskih akcionarskih banaka druge polovine XIX i prve polovine XX veka/Legislative Frameworks Regulating the Operations of Serbian Shareholding Banks in the second half of the 19th and the first half of the 20th Century“. *Bankarstvo* 6/2013.
- Aleksić, Vesna. *From Affiliation to Nazification, The Political Destiny of a ‘Gross-bank’ in Yugoslavia 1918–1945*. Belgrade: Institute of Economic Sciences, 2021.
- Bartoš, Miloš. *Monarhija i novac*. Beograd: Narodni front Srbije, 1946. (Cyrillic)
- Belin, Ivo. „Križa naše privrede“. *Nova Evropa* бр. 11/12, 11. 10. 1923.
- Bjelajac, Mile. „Milivoje J. Nikolajević“. *Srpski biografski rečnik*. Novi Sad: Matica srpska, 2018. (Cyrillic)
- Bouloc, Françoise. *Ratni profiteri 1914–1918*. Zagreb: Alfa d. d. 2015.
- Buchenau, Klaus. „Korruptionimersten Jugoslawien (1918–1941). Eine Skizze zu Diskurs und Praxis“. *Südost-Forschungen* 72/2013, 98–132.
- *Godišnjak Kraljevine SHS za 1929*.
- Gnjatović, Dragana. *Stari državni dugovi: prilog ekonomskoj i političkoj istoriji Srbije i Jugoslavije: 1862–1941*. Beograd: Ekonomski institut, 1991.
- Gusejnova, Dina. *European Elites and Ideas of Empire 1917–1957*. Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2016.

- Jerković, Sonja. *Narodna banka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije 1918–1931*. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 2018. (Cyrillic)
- *Ko je ko u Jugoslaviji*. Zagreb: Jugoslovenski godišnjak i Novo vreme, 1928.
- Kostić, Milivoje. *Uspom Beograda*, knj. 4, ur. Mirjana Milenković, Zorica Smilović. Beograd: IAB, 2023. (Cyrillic)
- Kostić, Milivoje. *Uspom Beograda, Poslovi i dani trgovaca, privrednika i bankara u Beogradu u XIX i XX veku*. Beograd: IAB, 1994. (Cyrillic)
- Lecić, Miloš. „The evolution of anti-corruption legislation in interwar Yugoslavia (1918–1941)”. *Токови историје* 3/2021, 37–70. DOI: 10.31212/tokovi.2021.3.lec.37-70
- Mačković, Stevan. *Industrija i industrijalci Subotice (1918–1941)*. Subotica: Istorijski arhiv, 2004.
- Mishkova, Diana. „Modernization and Political Elites in the Balkans Before the First World War”. *East European Politics & Societies* 1/1995, 63–89.
- *Narodna banka 1884–1934*. Beograd: Zavod za izradu novčanica, 1934. (Cyrillic)
- Pavlović, Kosta St. *Vojislav Marinković i njegovo doba*, Knj. 1. London: K. Pavlović, 1956. (Cyrillic)
- Perović, Latinka. *Između anarhije i autokratije, Srpsko društvo na prelazu vekova (XIX – XXI)*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006.
- Solimano, Andres. *Economic Elites, Crises, and Democracy, Alternatives beyond Neoliberal Capitalism*. New York: Oxford Univ. Press, 2014.
- Stanković, Vladan. „Političke elite u Srbiji – Od partokratije do plutokratije”. *Politička revija* 2/2011, 93–108. (Cyrillic)
- Stojanović, Dubravka. „Nekoliko osobina procesa modernizacije u Srbiji početkom 20. veka”. *Dijalog povjesničara/istoričara* 2/2000, 135–149.
- Stojanović, Dubravka. „Party elites in Serbia 1903–1914. Their Role, Style of Ruling, Way of Thinking”. *Eliten in Sudosteuroopa. Rolle, Kontinuitaten, Bruche in Geschichte und Gegenwart*, ed. W. Hopken, H. Sundhaussen. Munchen: Südosteuroopa-Ges., 1998, 129–143.
- Švabić, Gaja. „Nedovršeni memoari”. *Topolski zapisi* 6/ 2017. (Cyrillic)
- Tasić, Antonije. „Jugoslovensko bankarstvo između dva rata”. *Glas CCCLXVI Srpske akademije nauka i umetnosti – Odeljenje društvenih nauka* 26/1992. (Cyrillic)
- *The Role of Elites in Economic Development*, ed. Alice H. Amsden, Alisa DiCaprio, James A. Robinson. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Tripković, Milan. „Logika moći i hijerarhija interesa u elitizaciji Srbije”. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 123/2007, 91–107. (Cyrillic)
- „Amnestija i abolucija poreskih krivaca”. *Vreme*, 13. 4. 1929. (Cyrillic)

- „Demokratski istinoljupci!“. *Zastava*, 13. 5. 1920. (Cyrillic)
- „Devizno tržište, kurs dinara na stranim berzama“. *Narodno blagostanje*, br. 9, 6. 4. 1929. (Cyrillic)
- „Dunavski kreditni zavod“. *Narodno blagostanje, Analiza bilansa*, 14. 2. 1931. (Cyrillic)
- „Film, u kojem se kao 'zvezde' pojavljuju bivši narodni poslanik g. Dragiša Matejić i g. dr Lazar Bugarčić direktor Eskontne banke“. *Vreme*, 22. 6. 1929. (Cyrillic)
- „Kritika rada našeg emisionog zavoda“. *Politika*, 6. 3. 1933. (Cyrillic)
- „Narodni poslanici kritikuju finansijsku politiku“. *Pravda*, 16. 3. 1933. (Cyrillic)
- „Oko ishrane – Centrala za namirnice“, i „Doputovao“. *Pravda*, 6. 12. 1918. (Cyrillic)
- „Odlikovanje članova vlade i građana“. *Pravda*, 1. 9. 1930. (Cyrillic)
- „Oglas 1024 i 1025“. *Beogradske novine*, 26. 9. 1916. (Cyrillic)
- „Politički pregled. Vojina politika“. *Nova Evropa*, 11. 10. 1928. (Cyrillic)
- „Skupština je primila Zakon o zaštiti zemljoradnika“. *Politika*, 13. 4. 1932. (Cyrillic)
- „Upravni i Nadzorni odbor Arandelovačke privredne banke na optuženičkoj klupi“. *Politika*, 20. 5. 1936. (Cyrillic)

- CPI Inflation Calculator <https://www.in2013dollars.com/us/inflation/1919>, datum pristupa 8. 8. 2022.
- CPI Inflation Calculator <https://www.in2013dollars.com/us/inflation/1931?amount=1766784>, datum pristupa 22. 9. 2022.
- Oesterreichische Nationalbank (OeNB) <https://www.oenb.at/en/About-Us/History/1878-1922.html>, datum pristupa 8. 8. 2022.
- Proleksis Enciklopedija: <https://proleksis.lzmk.hr/18086/>, datum pristupa 1. 8. 2022.

Summary

Vesna S. Aleksić

BANKING–INDUSTRIAL CONSORTIUM AS AN EXAMPLE OF THE PLUTOCRATIZATION OF THE SERBIAN POLITICAL ELITE, 1918–1944

Abstract: The paper deals with one of the largest covered-up financial affairs in Serbia between the two world wars, that was carried out with participation and knowledge of the very top of the political establishment at that time. The aim of the article is to contribute to the previous efforts to empirically prove how large-scale corruption worked, that is, how the plutocratization had shaped the political elites in the Kingdom of Yugoslavia. Through an analysis of the establishment and operation of banks and companies that were grouped into a large consortium called the *Dragiša Matejić* concern, the paper explains the mechanisms of hitherto uninvestigated financial malfeasance, cover-ups, and deliberate violations of the law by the highest state officials, as well as to what extent the principle of nepotism and cronyism prevailed in the business world.

Keywords: plutocracy, financial affair, corruption, National Bank of KY, Vojislav Marinković, Aleksandar I Karađorđević

Generally speaking, the topic of this paper is war profiteering and its subsequent legitimization through certain economic and political forms of corruption. However, thanks to rich archival material, for the first time we are able to follow all stages of the plutocratization of part of the Serbian political elite through the establishment and operation of a banking–industrial concern, created on the millions of profit that certain Serbian politicians and entrepreneurs had made in the so-called gray zone, at the time of the declaration of an armistice during the First World War. These were persons very close to King Aleksandar Karađorđević, some of whom were introduced to the public as the king's business associates, and others as his close friends. The documents unequivocally indicate that the laws and regulations of the state did not apply to this group of businessmen and politicians, led by one of the heads of the Democratic Party, Vojislav Marinković. The space for business combinatorics was almost unlimited, as evidenced by the fact that this group was pow-

erful enough to bring its representative to the position of governor of the National Bank of the Kingdom of Yugoslavia, which was a lending center between the two world wars. Nevertheless, the inadequate professional management of the consortium and the millions of loans spent for the unintended purposes caused the dissatisfaction of that part of the Court politicians and entrepreneurs, mostly those with much less privileges. It turned out that from the behind-the-scenes conflict between the two financial and political fractions, Serbian society altogether suffered the most damage in the end.